

Skłonność właścicieli ziemi do inwestycji w działalność rolniczą

The landholders' tendency to invest in agricultural activity

Tomasz Wojewodzik¹, Magdalena Jezowit-Jurek²

¹ Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

² Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, BP w Łańcucie

Streszczenie. Prace nad korektą dotychczasowych rozwiązań stosowanych we Wspólnej Polityce Rolnej wkraczają w końcową fazę. Coraz częściej pojawiają się pytania o skuteczność stosowanych dotychczas rozwiązań. Celem prowadzonych badań była ocena skłonności właścicieli ziemi rolniczej do angażowania wolnych środków finansowych w działalność gospodarstwa rolnego. Prezentowane wyniki obejmują m.in. ocenę zmiany posiadanych zasobów oraz skali prowadzonej produkcji w badanych gospodarstwach rolnych w pierwszej dekadzie XXI wieku oraz wyniki gry symulacyjnej polegającej na podziale hipotetycznej kwoty 500 tys. PLN. Blisko 40% respondentów nie wyraziło zainteresowania żadną formą inwestowania w rozwój gospodarstwa (tj. zakupem ziemi dla celów rolniczych, zakupem maszyn rolniczych, rozbudową infrastruktury gospodarstwa). Wyniki badań potwierdzają znaczne zaawansowanie procesów odchodzenia od działalności rolniczej wśród gospodarstw najmniejszych oraz zwiększanie się skłonności do inwestowania w działalność rolniczą wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa. Do najpopularniejszych wśród respondentów kierunków rozdysponowania wolnych środków finansowych należały: założenie lokaty bankowej, zaspokojenie potrzeb bytowych rodziny, zakup samochodu, budowa lub modernizacja budynku mieszkalnego. Na podstawie przeprowadzonych badań oraz studiów literatury sformułowano wnioski mające na celu zwiększenie skuteczności planowanej polityki rolnej.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne • inwestycje rolnicze • płatności obszarowe • rodzina rolnicza • ziemia

Abstract. The works intended to adjust the existing solutions applied as part of the Common Agricultural Policy have entered their final phase. More and more frequently questions have been asked regarding the efficiency of the solutions adopted to-date. The purpose of the research was to evaluate the tendencies among the owners of agricultural land to engage free financial resources in farming activities. The results presented here in-

Adres do korespondencji – Corresponding author: Dr inż. Tomasz Wojewodzik, Instytut Ekonomiczno-Społeczny, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków; e-mail: rrtwojew@cyf-kr.edu.pl.

clude, among other things, an evaluation of the changes in the resources and output of the surveyed farms in the first decade of the 21st century and the results of a simulation game involving the allocation of a hypothetical sum of 500 thousand PLN. Nearly 40% respondents showed no interest in any form of investment in the development of their farm (i.e. purchase of land for farming purposes, purchase of agricultural machinery, development of farm infrastructure). The research results prove a considerable advancement of the processes of abandoning agriculture by the smallest farms and an increased tendency to invest in agricultural activities along with the increased farm area. The respondents specified the following most popular ways of allocating free funds: making bank deposits, covering the families' living expenses, purchasing a car, constructing or modernising a residential building. Based on the research results and the study the relevant literature on the subject, it was possible to draw conclusions aimed at enhancing the effectiveness of the planned agricultural policy.

Key words: agricultural farm • agricultural investments • area payments • farming family • land

Wstęp

Znaczna grupa gospodarstw rolniczych w Polsce, w tym również część podmiotów aplikujących o dopłaty obszarowe, utraciła lub znacznie zredukowała swoje funkcje produkcyjno-rynkowe. Jak pokazują wyniki spisu rolnego z 2010 roku, wśród gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha nie prowadziło działalności rolniczej blisko 0,1 mln podmiotów, produkcję wyłącznie na samozaopatrzenie prowadziło 0,3 mln jednostek, a produkcję rolniczą z przeznaczeniem głównie na rynek – niewiele ponad 0,5 mln podmiotów. W tym samym roku o płatności obszarowe aplikowało blisko 1,4 mln gospodarstw. Jednocześnie odnotowano istotne zmiany struktury dochodów rodzin związanych z gospodarstwami rolnymi. W latach 2002–2010 w populacji rodzin rolniczych zwiększył się udział rodzin uzyskujących dochody z pracy najemnej (z 42,1% do 47,7%) oraz z działalności pozarolniczej (z 11,8% do 19,7%), zmniejszył się natomiast udział rodzin czerpiących dochody z niezarobkowych źródeł utrzymania, tj. z rent i emerytur (z 57,5% do 33,1%) oraz z innych niezarobkowych źródeł (z 8,2% do 6,9%) (GUS 2012). Występowanie dochodów innych niż dochody z działalności rolniczej bardzo często marginalizuje znaczenie dochodów wynikających z pracy w gospodarstwie rolnym, ogranicza również zaangażowanie rodzin rolniczych w rozwój gospodarstwa i utrzymanie jego substancji materialnej. Kluczem do dalszych zmian w strukturze agrarnej, a tym samym do wzrostu wydajności czynników produkcji w rolnictwie, wydaje się rozwój gospodarczy pozwalający na skuteczną realokację zasobów pracy wykorzystywanych w rolnictwie do sfery pozarolniczej (Satoła i Wojewodzik 2011).

Nowa perspektywa planowania finansowego w Unii Europejskiej na lata 2014–2020 otwiera przed instytucjami międzynarodowymi i krajowymi możliwość skorygowania dotychczasowych rozwiązań służących kreowaniu przemian w rolnictwie i na szeroko rozumianych obszarach wiejskich. Stawia również pytanie o efektywność dotychczas stosowanych instrumentów i skuteczność prowadzonej polityki gospodarczej. Celem opracowania jest ocena skłonności właścicieli ziemi rolniczej do angażowania wolnych środków finansowych w działalność gospodarstwa rolnego.

Materiał i metody

Badania, których wyniki zaprezentowano w pracy, stanowią kontynuację projektu badawczego „Dywestycje w gospodarstwach rolniczych – istota, zakres, skutki”, realizowanego w latach 2011–2013 przez pracowników Instytutu Ekonomiczno-Społecznego Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie¹. Badania terenowe zostały wykonane w 2012 roku i dotyczyły zasadniczo okresu 2000–2011 oraz opinii i planów respondentów odnośnie do przyszłości. Głównym narzędziem badawczym był formularz wywiadu. Szczegółowym analizom poddano informacje zawarte w 176 pozytywnie zweryfikowanych formularzach. Badane gospodarstwa były zlokalizowane w 17 tzw. ogniskach na terenie Małopolski i Pogórza² (ryc. 1). Zadanie osób prowadzących badania w terenie polegało na dotarciu zarówno do właścicieli gospodarstw rozwijających produkcję, jak i do podmiotów będących w różnych fazach wycofywania się z działalności rolniczej. Wyniki badań, ze względu na liczbę przeprowadzonych wywiadów, nie mogą być uznane za reprezentatywne, stanowią jedynie swoiste studium przypadków i wstępne rozpoznanie prezentowanych zagadnień.

Ryc. 1. Lokalizacja badań terenowych (region Małopolska i Pogórze)

Źródło: Opracowanie własne

¹ Projekt nr 3913/B/H03/2011/40, finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki.

² Sposób definiowania regionu Małopolska i Pogórze zaczerpnięto z metodologii FADN (Farm Accountancy Data Network).

Wyniki badań można prezentować na kilku płaszczyznach. W opracowaniu jako kryterium podziału gospodarstw przyjęto powierzchnię gruntów własnych w 2000 roku, co pozwoliło przeanalizować zmiany zasobów i produkcji w tych gospodarstwach na początku XXI wieku oraz określić aktualne preferencje ich właścicieli.

Skłonność respondentów do dokonania inwestycji związanych z rozwojem gospodarstwa badano dwiema metodami: zadając pytanie o planowane w najbliższych trzech latach działania inwestycyjne (inwestycje noszące znamiona realnych) oraz przeprowadzając grę symulacyjną (inwestycje hipotetyczne). Gra symulacyjna polegała na rozdysponowaniu przez respondenta hipotetycznej kwoty 500 tys. PLN pomiędzy cele umieszczone na liście; respondent mógł również zaproponować inne cele. Dzięki grze symulacyjnej możliwe stało się rozpoznanie priorytetów respondentów, mimo że w chwili badania najprawdopodobniej nie dysponowali wystarczającymi środkami finansowymi. Pośrednio uzyskano odpowiedź na pytanie, które grupy respondentów są bardziej skłonne do inwestycji w działalność rolniczą.

Wyniki

Przeznaczenie środków pomocowych pozyskiwanych przez rolników

Jak stwierdził Zegar (2012), część gospodarstw rodzinnych rozwija się stosunkowo szybko, dostosowując się do nowych realiów. Zdecydowanie przeważają jednak podmioty, które nie osiągają satysfakcjonujących (paritetowych) dochodów oraz tzw. gospodarstwa pomocnicze. Przed instytucjami publicznymi stoi rozwiązanie istotnych problemów drobnych gospodarstw rolnych, szczególnie licznie występujących w południowo-wschodniej części kraju³. Istnieje pilna potrzeba określenia celowości i sposobów wsparcia dla gospodarstw o mniejszym potencjale ekonomicznym oraz wskazanie dróg i sposobu rozwoju kapitału społecznego wsi, porządkowania przestrzeni, kształtowania krajobrazu oraz ochrony cennych ekosystemów na obszarach wiejskich.

Szacuje się, że w okresie 2007–2013 do polskiego rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej trafiło łącznie 26,9 mld EUR, z czego istotną część, bo blisko 16 mld PLN, stanowiły dopłaty obszarowe. Rolnicy sami decydowali o przeznaczeniu środków uzyskanych m.in. z tytułu płatności obszarowych, jednolitych (JPO) i uzupełniających (UPO). Można je więc traktować jako środki wolne, w przeciwieństwie do większości funduszy kierowanych do gospodarstw w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007–2013, które to środki mają znamiona dotacji celowych.

Literatura przedmiotu zawiera wstępne oceny wykorzystania środków pomocowych UE przez polskich rolników, opisane tam badania nie mają jednak charakteru kompleksowych analiz, lecz dotyczą wybranych aspektów i regionów.

Analiza kierunków wykorzystania środków z dopłat bezpośrednich została przeprowadzona m.in. dla gospodarstw rolnych województwa podkarpackiego (Kisiel i in. 2012). Wynika z niej, że blisko 40% respondentów z gospodarstw o powierzchni po-

³ Bez względu na sposób definiowania drobnego gospodarstwa rolnego.

wyżej 5 ha przeznaczają środki uzyskane z dopłat obszarowych na cele niezwiązane z produkcją rolniczą (wydatki bieżące, modernizację bądź budowę domu, spłatę zaciągniętego kredytu, wykształcenie dziecka). Do najczęściej wskazywanych wydatków na cele produkcyjne należały wydatki na zakup nawozów i środków ochrony roślin, paliwa, a także maszyn i urządzeń do produkcji rolniczej.

Do podobnych wniosków prowadzą badania prowadzone w województwie warmińsko-mazurskim, mimo że badaną zbiorowość stanowią tam gospodarstwa relatywnie większe (Kisiel i in. 2011). W rankingu celów, na jakie przeznaczane były środki finansowe uzyskane z dopłat obszarowych, na najwyższych pozycjach znalazły się kolejno: wydatki bieżące, zakup środków produkcji, spłata kredytu.

Z kolei przeprowadzona przez Sadowskiego i Antczaka (2012) analiza kierunków wykorzystania dopłat bezpośrednich przez gospodarstwa rolne położone w województwach: kujawsko-pomorskim, wielkopolskim, zachodniopomorskim, pomorskim i mazowieckim wykazała duże zróżnicowanie w wykorzystaniu uzyskiwanych płatności. Gospodarstwa zostały podzielone według wysokości otrzymywanych płatności (wielkości areału). Okazało się, że wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa maleje jego funkcja socjalna (finansowanie potrzeb gospodarstwa domowego), a wzrasta funkcja inwestycyjna. Gospodarstwa, bez względu na wielkość, najczęściej przeznaczają uzyskiwane środki na finansowanie zakupu środków obrotowych do produkcji rolnej.

Potwierdzeniem przedstawionych wyżej rezultatów są wyniki badań Marks-Bielskiej i Babuchowskiej (2009). W świetle tych wyników kierunki rozdysponowania dopłat bezpośrednich przez rolników zależą od wysokości otrzymanej sumy, a co za tym idzie – od wielkości gospodarstwa rolnego. W gospodarstwach uzyskujących najniższe dochody z tytułu płatności bezpośrednich znaczną część środków przeznaczają na wydatki bieżące. W gospodarstwach większych, których właściciele pozyskują wyższe sumy z dopłat unijnych, znaczna część środków finansowych przeznaczana jest na inwestycje oraz spłaty zaciągniętych kredytów, a w mniejszym stopniu wydawana jest na zaspokojenie bieżących potrzeb.

Podsumowując ten krótki przegląd literatury można stwierdzić, że na sposób wykorzystania środków pomocowych istotny wpływ ma wielkość gospodarstwa, dla którego te środki są przeznaczone. Należy zauważyć, że w sposób bardziej efektywny (tj. ukierunkowany na rozwój i unowocześnienie gospodarstwa) pożytkowane są środki finansowe w dużych gospodarstwach rolnych. Wynika to w głównej mierze z dążenia do poprawy konkurencyjności, co wymusza dalsze inwestycje, zarówno o charakterze infrastrukturalnym, jak i inwestycje w modernizację bazy produkcyjnej.

W przypadku gospodarstw małych, które bardzo często stanowią jedynie dodatkowe źródło dochodów rodziny, uzyskane z dopłat obszarowych środki finansowe znacznie częściej przeznaczane są na wydatki bieżące lub wydatki inwestycyjne o charakterze bytowym (np. polepszenie warunków mieszkaniowych). Część środków wykorzystuje się tam na edukację dzieci właścicieli gospodarstw.

Prezentowane w dalszej części opracowania wyniki badań wpisują się w próbę poszukiwania odpowiedzi na pytanie o skłonność właścicieli ziemi rolniczej, będących w większości beneficjentami środków pomocowych UE, do angażowania wolnych środków finansowych w rozwój gospodarstwa rolnego.

Charakterystyka badanych gospodarstw

W strukturze obszarowej badanych gospodarstw dominowały podmioty o niewielkiej powierzchni. Średnia powierzchnia gospodarstwa zwiększyła się z 6,9 ha w roku 2000 do 7,4 ha w 2011. W wyjściowym roku analizy zaledwie co szóste gospodarstwo dysponowało powierzchnią przekraczającą 10 ha gruntów własnych (tab. 1). Zwiększenie się powierzchni gruntów własnych częściej obserwowano w grupie gospodarstw najmniejszych i największych. Do najczęściej podawanych motywów zakupu gruntów należały: zakup działki budowlanej, wykupienie dzierżawionych gruntów, powiększenie gospodarstwa do wielkości umożliwiającej korzystanie ze środków pomocowych UE. Rzadziej deklarowano chęć powiększenia produkcji lub zalesienie. Zachodzące równoległe procesy redukcji działalności i wprowadzania specjalizacji przyczyniły się do zmniejszenia nakładów pracy niemal we wszystkich gospodarstwach, przy czym w gospodarstwach najmniejszych szybciej nastąpił spadek liczby osób zaangażowanych w produkcję rolniczą.

W ostatniej dekadzie wyraźnie widoczne jest zahamowanie procesów inwestycyjnych w zakresie budownictwa gospodarczego. Działalność inwestycyjna przybiera głównie formę adaptacji istniejących zasobów budowlanych do nowego zastosowania (tab. 1). Od początku XXI wieku w populacji badanych gospodarstw wybudowano zaledwie 2 przechowalnie, 1 stodołę, 3 magazyny i 1 suszarnię. Pozostałe inwestycje to garaże i wiaty, bardzo często swym przeznaczeniem związane z potrzebami bytowymi rodziny, a nie z produkcją rolniczą.

Na uwagę zasługuje również fakt, że blisko w co trzecim gospodarstwie znajdują się niewykorzystywane budynki gospodarcze (32,4%) oraz maszyny i urządzenia (27,8%). Na ogół są to budynki wielofunkcyjne w zaawansowanym wieku i o znacznym stopniu dekapitalizacji. Niewykorzystywane maszyny to przestarzałe technologicznie środki produkcji, bardzo często o niewielkiej wartości, na które trudno znaleźć nabywcę. W perspektywie kilku lat zdecydowana większość tych maszyn trafi na złom lub staną się one rekwizytami zdobiącymi przydomowe ogródki. Do najczęściej spotykanych motywów, którymi kierują się rolnicy (właściciele ziemi), pozostawiając nieużytkowane środki trwałe w gospodarstwie, należy zaliczyć:

- brak czasu, a w przypadku budynków również brak środków finansowych na ich likwidację,
- dużą wartość emocjonalną (nabycie danego środka trwałego wymagało przed laty wiele poświęceń),
- nadzieję na powrót do działalności rolniczej lub na znalezienie dobrego nabywcy,
- brak środków na adaptację budynków na cele nierolnicze mimo posiadania potrzeb i pomysłów w tym zakresie.

Najczęstszym sposobem na zagospodarowanie ziemi gospodarstw, które zaniechały rolniczej działalności produkcyjnej, jest oddanie jej w użyczenie lub dzierżawę – w ten sposób postąpiło blisko 2/3 podmiotów. Oddanie posiadanej ziemi w użytkowanie innemu podmiotowi przyjmowało różnorodne formy (całość lub część posiadanej ziemi, częściej umowa ustna niż pisemna, za czynsz, za podatek lub za udział w dopłatach). Co siódme gospodarstwo rezygnujące z działalności rolniczej pozostawia

Tabela 1. Podstawowe dane o zasobach gospodarstw rolnych w regionie Małopolska i Pogórze według powierzchni gospodarstwa

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe* gospodarstw rolnych				Razem
	< 3 ha	3–5 ha	5–10 ha	> 10 ha	
Struktura badanych gospodarstw (%)	9,7	38,6	36,9	14,8	100,0
Średnia powierzchnia gruntów własnych w gospodarstwie w 2000 r. (ha)	2,3	4,1	7,0	16,8	6,9
Średnia powierzchnia gruntów własnych w gospodarstwie w 2011 r. (ha)	2,3	4,0	7,0	20,5	7,4
Udział gospodarstw zwiększających zasoby ziemi własnej po 2000 r. (%)	29,4	16,2	12,3	34,6	18,8
Udział gospodarstw zmniejszających zasoby ziemi własnej po 2000 r. (%)	23,5	25,0	21,5	11,5	21,6
Średnia liczba osób zaangażowanych w działalność rolniczą w 2000 r.	3,6	3,2	3,0	3,3	3,2
Średnia liczba osób zaangażowanych w działalność rolniczą w 2011 r.	2,0	2,8	2,6	3,1	2,7
Średnie tygodniowe nakłady pracy w 2001 r.					
– latem (godz./gospodarstwo)	38,6	62,3	79,3	116,4	74,3
– zimą (godz./gospodarstwo)	10,9	26,7	42,0	62,4	36,1
Udział gospodarstw prowadzących inwestycje budowlane** po 2000 r. (%)	0,0	19,1	12,3	19,2	14,8
Udział gospodarstw adaptujących budynki gospodarcze na cele nierolnicze po 2000 r. (%)	17,6	19,1	13,8	26,9	18,2
Udział gospodarstw adaptujących budynki gospodarcze na cele rolnicze po 2000 r. (%)	0,0	4,4	24,6	30,8	15,3
Udział gospodarstw bez ciągnika rolniczego w 2011 r. (%)	29,4	17,6	9,2	3,8	13,6
Udział gospodarstw z ciągnikiem rolniczym wyprodukowanym po 2000 r. (%)	0,0	7,4	30,8	42,3	20,5
Udział gospodarstw z maszynami wyprodukowanymi po 2000 r. (%)	17,6	27,9	44,6	65,4	38,6

* wydzielone na podstawie wielkości powierzchni w 2000 r.

** bez budynków mieszkalnych

Źródło: Opracowanie własne

stawiało swoją ziemię odłogiem, a co szóste – w tzw. zielonym ugorze (aby pobierać dopłaty obszarowe). Niespełna 14% gospodarstw decydowało się na sprzedaż części ziemi, a tylko sporadycznie miały miejsce zalesienia.

Proces wycofywania się z produkcji rolniczej na ogół jest rozłożony w czasie. Bardzo rzadko obserwuje się zaniechanie działalności, które nie byłoby poprzedzone stopniowym zmniejszaniem jej skali i zakresu. Wycofywanie się z poszczególnych rodzajów działalności może być przejawem wygaszania działalności jako takiej, ale może również stanowić element reorganizacji gospodarstwa.

Zaniechanie działalności rolniczej ma związek przede wszystkim z możliwością pozyskiwania dochodów pozarolniczych. Kontynuacja pracy w gospodarstwie stanowi bardzo często koszt alternatywny pracy poza gospodarstwem. Wymagana przez pracodawców duża elastyczność czasu pracy wchodzi w konflikt ze specyfiką działalności rolniczej. Największy odsetek gospodarstw, które wycofały się z produkcji rolniczej po 2000 roku lub ograniczyły ją do przydomowego ogródka (powierzchnia zasiewów < 0,2 ha i pogłowie zwierząt < 0,1 SD), odnotowano w gospodarstwach najmniejszych (29,4% gospodarstw o powierzchni do 3 ha; tab. 2). W małych gospodarstwach łatwiej podjąć decyzję o zaniechaniu produkcji, łatwiej również produkcję odtworzyć.

Tabela 2. Podstawowe dane o zakresie produkcji rolniczej w regionie Małopolska i Pogórze

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw rolnych				Razem
	< 3 ha	3–5 ha	5–10 ha	> 10 ha	
Średnia powierzchnia zasiewów w 2000 r. (ha)	2,5	3,3	6,2	18,2	6,5
Średnia powierzchnia zasiewów w 2011 r. (ha)	1,2	3,0	6,1	19,9	6,5
Średnie pogłowie zwierząt gospodarskich w 2000 r. (SD)	1,6	2,7	4,6	11,7	4,6
Średnie pogłowie zwierząt gospodarskich w 2011 r. (SD)	0,7	1,3	4,4	11,5	3,9
Udział gospodarstw bez produkcji zwierzęcej* w 2000 r. (%)	29,4	22,1	10,8	3,8	15,9
Udział gospodarstw rezygnujących z produkcji zwierzęcej po 2000 r. (%)	41,2	35,3	27,7	30,8	32,4
Udział gospodarstw rezygnujących z działalności rolniczej** po 2000 r. (%)	29,4	11,8	13,8	3,8	13,1

SD – sztuka duża

* pogłowie zwierząt mniejsze niż 0,1 SD

** powierzchnia zasiewów mniejsza niż 0,2 ha oraz pogłowie zwierząt mniejsze niż 0,1 SD

Źródło: Opracowanie własne

Zdecydowana większość respondentów (ok. 80%) uznała decyzję o zaprzestaniu działalności rolniczej za słuszną, pozostali mieli trudności z jednoznaczną oceną tej sytuacji. Do głównych korzyści, jakie respondenci wskazali w związku z ograniczeniem produkcji rolniczej do produkcji roślinnej lub z całkowitą rezygnacją z działalności rolniczej, należy zaliczyć⁴:

- więcej czasu na inne cele (dla siebie, dla rodziny, na pracę poza gospodarstwem),
- polepszenie estetyki otoczenia, likwidacja nieprzyjemnych zapachów,
- polepszenie sytuacji materialnej w związku z realokacją zasobów siły roboczej,
- zmniejszenie wysiłku psychicznego (stresu) i fizycznego, polepszenie stanu zdrowia,
- zwiększenie mobilności, możliwość wyjazdu na urlop lub do pracy za granicę,
- polepszenie jakości życia.

Sporadycznie natomiast wskazywano na elementy, których należy żałować, takie jak:

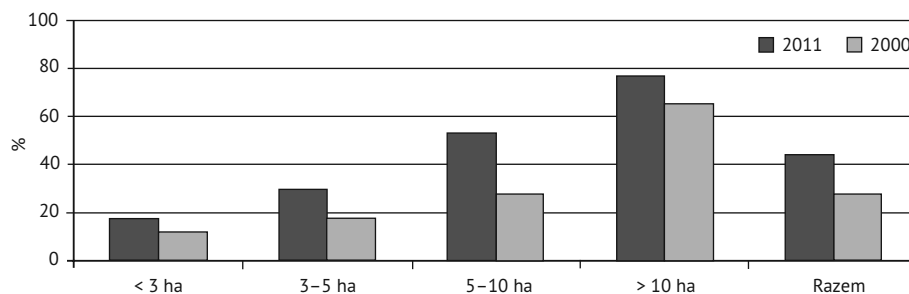
- zmarnowanie dorobku pracy wielu pokoleń pracujących ciężko w gospodarstwie,
- odejście od tradycji rodzinnych,
- utrata możliwości uzyskiwania dodatkowego dochodu i dopłat obszarowych,
- ograniczenie dostępu do zdrowej, własnej żywności oraz konieczność dokonywania w sklepie zakupu żywności niewiadomego pochodzenia.

W strukturze badanych gospodarstw najliczniejszą grupę stanowiły – co jest typowe dla tego obszaru – gospodarstwa, dla których dochody rolnicze są jedynie uzupełnieniem dochodów uzyskiwanych z innych źródeł. Wraz z rozwojem gospodarczym kraju zmniejsza się na ogół udział rolnictwa w wytwarzanym PKB, zmniejsza się również udział osób pracujących w rolnictwie. Spadek znaczenia dochodów rolniczych w budżecie rodziny był również wyraźnie widoczny w badanej populacji gospodarstw (ryc. 2). Mimo postępujących zmian gospodarczych, do podstawowych funkcji znacznej części gospodarstw rolniczych w Polsce nadal należy produkcja na samozaopatrzenie.

Do czynników dochodotwórczych należy zaliczyć m.in. możliwość korzystania z dopłat. Zdecydowana większość polskich gospodarstw korzysta z dopłat obszarowych. Nawet gospodarstwa, które zaprzestały prowadzenia działalności rolniczej, czerpią korzyści z tytułu posiadania ziemi rolniczej. Odbywa się to na kilka sposobów:

- właściciel ziemi aplikuje o dopłaty i zapewnia spełnienie minimalnych wymogów utrzymania gruntów w dobrej kulturze rolnej (na ogół jest to wyłącznie wykaszanie),
- właściciel ziemi aplikuje o dopłaty, a ziemia jest wykorzystywana rolniczo przez podmiot z sąsiedztwa (bezczynszowo); sytuacja częsta, choć nie do końca zgodna z obowiązującym prawem,
- o dopłaty aplikuje użytkownik ziemi, oddając całość lub część uzyskanych dopłat właścicielowi; dopłaty stanowią wówczas swoisty czynsz dzierżawny, którego wysokość powiązana jest z wysokością dopłat.

⁴ T. Wojewodzic, A. Płonka, Dywesticje produkcyjne w gospodarstwach rolniczych – istota, zakres, skutki. SPU, Nitra 2013 (maszynopis w przygotowaniu do druku).

Ryc. 2. Udział (%) gospodarstw, dla których działalność rolnicza jest jedynym lub głównym źródłem dochodów, w grupie obszarowej

Źródło: Opracowanie własne

W sytuacji dużego rozdrobnienia działek i słabej jakości ziemi występują trudności ze znalezieniem dzierżawcy. Skutkuje to wzrostem znaczenia dzierżaw beczynszowych, gdzie dopłaty obszarowe pobiera użytkownik (dzierżawca), rekompensując właścicielowi wysokość zapłaconego podatku rolnego.

Priorytety inwestycyjne

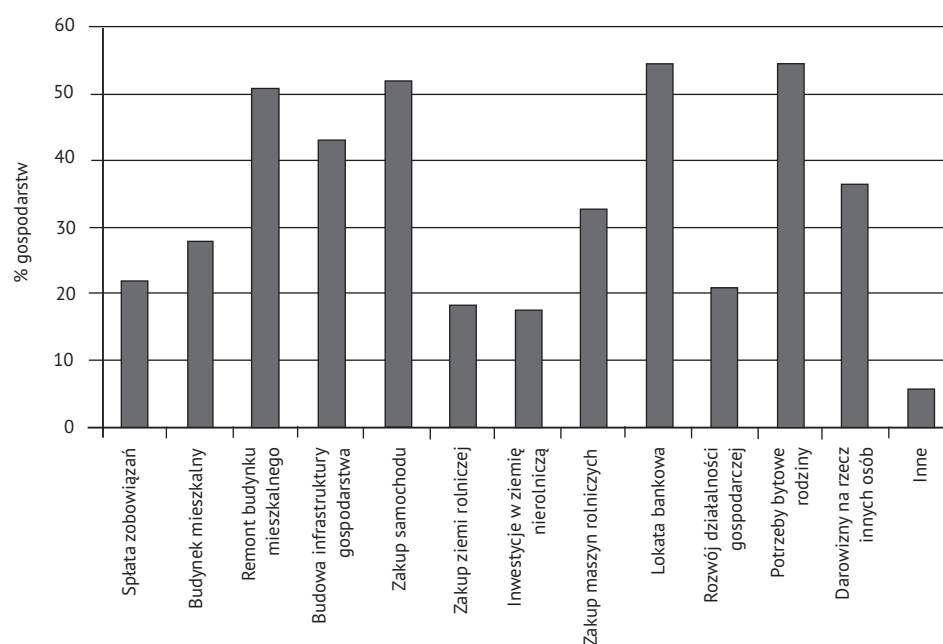
Sytuacja finansowa badanych gospodarstw nie pozwala im na prowadzenie inwestycji na szeroką skalę, a planowane wydatki inwestycyjne tylko w sporadycznych przypadkach mają pokrycie w realnych możliwościach finansowych. Wydatki inwestycyjne w najbliższych trzech latach planowało 71,0% respondentów, przy czym zdecydowana większość planów dotyczyła polepszenia warunków życia (budowa lub remont budynków mieszkalnych i garaży, uporządkowanie siedliska, zakup samochodu, kształcenie lub uposażenie dzieci). Zaledwie 17% respondentów planowało wydatki związane z utrzymaniem lub zwiększeniem produkcyjnego potencjału gospodarstwa. Zakup ciągnika rolniczego lub maszyn rolniczych planowało 9 gospodarstw, budowę obiektów produkcyjnych (przechowalnie, chłodnie, obory, chlewnie, magazyny lub suszarnia) – 14 gospodarstw, zakup ziemi rolniczej – 1 gospodarstwo. Pozostałe inwestycje miały polegać na remontach istniejących budynków (10 gospodarstw). Zainteresowanie inwestycjami w działalność rolniczą rosnęło wraz z wielkością gospodarstwa. Nowe inwestycje (zakup, budowa) już w założeniu miały być współfinansowane ze środków pomocowych. Nie ma jednak żadnych gwarancji, że takie środki zostaną przewidziane w nowej perspektywie finansowej UE na lata 2014–2020 ani że zainteresowanym respondentom uda się je pozyskać. Można przypuszczać, że część respondentów będzie musiała odstąpić od planowanych inwestycji lub ograniczyć ich zakres ze względu na brak odpowiednich środków finansowych.

Aby poznać priorytety respondentów w zakresie wydatkowania wolnych środków finansowych, przeprowadzono w trakcie wywiadów grę symulacyjną. Do najczęściej wybieranych kierunków rozdysponowania otrzymanej hipotetycznej kwoty 500 tys.

PLN należał remont budynku mieszkalnego, zakup samochodu oraz zaspokojenie potrzeb bytowych rodziny (m.in. edukacja, wypoczynek itp.).

Z punktu widzenia celu prowadzonych badań istotna wydaje się skłonność do inwestowania w rozwój gospodarstwa rolnego (ryc. 3). Blisko 40% respondentów nie wyrażało zainteresowania żadną formą inwestowania w rozwój gospodarstwa (tj. zakupem ziemi na cele rolnicze, zakupem maszyn rolniczych, rozbudową infrastruktury gospodarstwa). Pozostali byli skłonni na takie cele przeznaczyć następujące kwoty:

- 17,6% respondentów – kwotę do 100 tys. PLN,
- 18,2 % respondentów – kwotę 100–199 tys. PLN,
- 12,5% respondentów – kwotę 200–299 tys. PLN,
- 5,7% respondentów – kwotę 300–399 tys. PLN,
- 5,1% respondentów – kwotę 400 tys. PLN i więcej.

Ryc. 3. Udział gospodarstw wybierających poszczególne kierunki rozdysponowania wolnych środków finansowych (hipotetyczna kwota 500 tys. PLN)

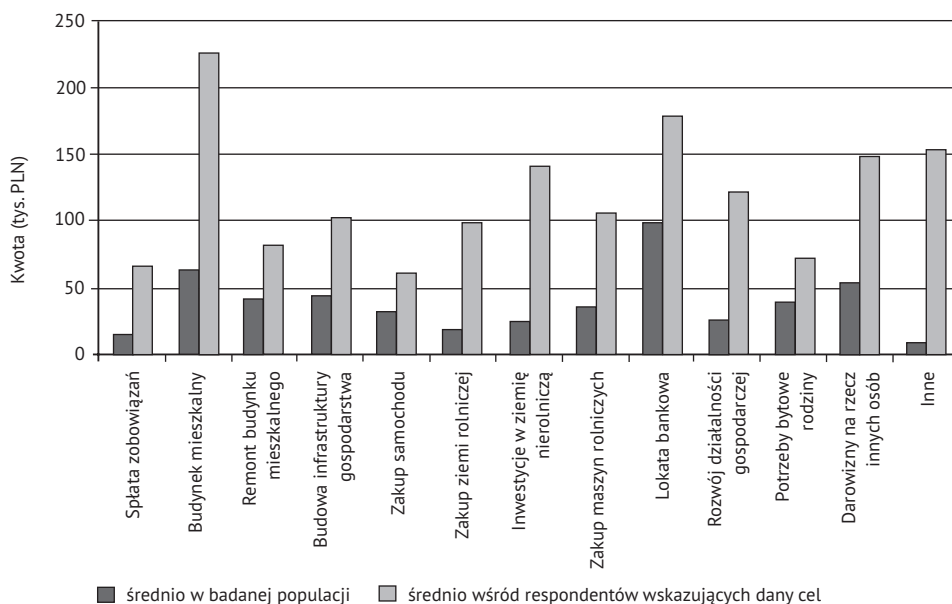
Źródło: Opracowanie własne

Badania potwierdziły wyższą skłonność do inwestycji w rozwój gospodarstwa wśród właścicieli gospodarstw o relatywnie większej powierzchni oraz gospodarstw bardziej uzależnionych od dochodów rolniczych.

Wysokość kwot przeznaczanych przez respondentów na poszczególne cele zależy zarówno od kapitałochłonności wybieranych działań, jak i od indywidualnych prefe-

rencji i strategii. Na pierwszym miejscu zdecydowanie plasuje się budowa lub remont budynku mieszkalnego, przy czym koszt takiej inwestycji respondenci oceniają średnio na ok. 226 tys. PLN. Przeznaczenie wysokich kwot na lokaty bankowe jest wynikiem braku pomysłu na inne wykorzystanie środków finansowych, odzwierciedla również typową dla środowisk rolniczych oszczędność, ostrożność w podejmowaniu decyzji, a nawet pragmatyzm sprowadzający się do stwierdzenia: „po co się zastanawiać nad rozdysponowaniem pieniędzy, których i tak mi nikt nie da”. Otrzymane wyniki są zbieżne z wynikami uzyskanymi w latach 2006–2008, kiedy to również na czele listy priorytetów znalazły się lokata bankowa i inwestycja w budynek mieszkalny (Musiał i Wojewodzik 2008).

Warto podkreślić, że zainteresowanie wśród respondentów nabyciem ziemi rolnej lub nierolniczej jest wprawdzie podobne, lecz kwoty przeznaczane na te cele są odmienne. Respondenci wybierający inwestycje w ziemię na cele nierolnicze byli skłonni na zakup ziemi przeznaczyć większą kwotę niż osoby wybierające inwestycje w ziemię rolniczą (ryc. 4).

Ryc. 4. Rozdysponowanie hipotetycznej kwoty 500 tys. PLN przez respondentów

Źródło: Opracowanie własne

Inwestycje w infrastrukturę gospodarstwa, tj. budowę lub remont budynków gospodarczych, dróg dojazdowych, mostków, oczyszczalni ścieków, nie zawsze służą podtrzymaniu produkcji rolniczej. Udział respondentów decydujących się na takie inwestycje był największy wśród gospodarstw o najmniejszej i największej powierzchni (tab. 3). Jak należało się spodziewać, zainteresowanie inwestycjami w ziemię rolniczą oraz w maszyny było wyższe w grupach gospodarstw o większej powierzchni gruntów.

Przeciwną prawidłowość potwierdzają wyniki dotyczące zainteresowania zakupem ziemi na cele pozarolnicze (rezydencjonalne, spekulacyjne, inwestycyjne) oraz rozwijaniem pozarolniczej działalności gospodarczej – w tym przypadku większe zainteresowanie występowało wśród właścicieli mniejszych gospodarstw.

Tabela 3. Wybrane wyniki gry symulacyjnej (polegającej na rozdysponowaniu między różne cele hipotetycznej kwoty 500 tys. PLN)

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw rolnych				Razem
	< 3 ha	3–5 ha	5–10 ha	> 10 ha	
Udział respondentów skłonnych zainwestować w infrastrukturę gospodarstwa (%)	47,1	35,3	44,6	57,7	43,2
Udział respondentów skłonnych zainwestować w maszyny rolnicze (%)	23,5	29,4	27,7	61,5	33,0
Udział respondentów skłonnych zainwestować w ziemię na cele rolnicze (%)	5,9	11,8	21,5	34,6	18,2
Udział respondentów skłonnych zainwestować w ziemię jako lokatę kapitału (%)	29,4	19,1	13,8	15,4	17,6
Udział respondentów skłonnych zainwestować w pozarolniczą działalność gospodarczą (%)	23,5	23,5	20,0	15,4	21,0

Źródło: Opracowanie własne

Podsumowanie

Prezentowane wyniki badań wskazują na duże zróżnicowanie respondentów pod względem priorytetów inwestycyjnych i skłonności do angażowania wolnych środków finansowych w działalność rolniczą. Tylko 60% badanych właścicieli ziemi rolniczej zamierzało przeznaczyć „posiadane” fundusze (tj. hipotetyczne środki do rozdziału w grze symulacyjnej) na zakup, budowę lub modernizację środków trwałych służących do produkcji rolnej. Zdecydowanie większym zainteresowaniem cieszyły się cele związane z polepszeniem warunków życia, tj. budowa lub modernizacja budynku mieszkalnego, zakup samochodu i zaspokojenie innych potrzeb bytowych rodziny. Wysoką pozycję zajęły lokaty bankowe, co wynika m.in. z ostrożności w podejmowaniu decyzji.

Wyniki badań potwierdzają zwiększanie się skłonności do inwestowania w działalność rolniczą wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa oraz zaawansowanie procesów odchodzenia od działalności rolniczej wśród gospodarstw najmniejszych.

Na podstawie przeprowadzonych badań oraz studiów literatury można sformułować następujące wnioski:

- 1) Należy dążyć do utrzymania obecnego systemu wypłaty płatności obszarowych, podejmując jednocześnie działania polityczne mające na celu ich zrównanie z płatnościami otrzymywanymi przez rolników w krajach „starej” Unii (UE-15);
- 2) Środki pomocowe na rozwój rolnictwa (inwestycje) powinny być kierowane w sposób zindywidualizowany, tak aby sprzyjały realizacji konkretnych celów, takich jak różnicowanie działalności gospodarstw rolnych o małym potencjale ekonomicznym, a także modernizacja i zwiększanie konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych prowadzących produkcję towarową;
- 3) Na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej należy objąć systemem preferencji gospodarstwa o powierzchni 10–30 ha, tak aby zapewnić tym gospodarstwom możliwość przejmowania ziemi od podmiotów wycofujących się z działalności rolniczej, co jest niezbędne dla trwania i rozwoju gospodarstw potencjalnie rozwojowych, a tym samym stanowi niezbędny warunek zachowania potencjału produkcyjnego poszczególnych regionów.

Bibliografia

- GUS (2012), Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny. (www.stat.gov.pl)
- Kisiel R., Dołęgowska D., Marozas J. (2012), Kierunki wykorzystania płatności bezpośrednich w woj. podkarpackim. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, z. 27, Uniwersytet Rzeszowski, s. 252–267.
- Kisiel R., Marks-Bielska R., Kowalska A. (2011), Dopłaty bezpośrednie a zmiany w gospodarstwach rolnych na przykładzie wybranych powiatów województwa warmińsko-mazurskiego. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, nr 4(22), s. 101–114.
- Marks-Bielska R., Babuchowska K. (2009), Wsparcie dochodów rolników w formie dopłat bezpośrednich. *Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 75, s. 135–148.
- Musiąg W., Wojewodzik T. (2008), Przesłanki upadku ekonomicznego gospodarstw rolniczych na obszarach górzystych. *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, z. 55, s. 19–31.
- Sadowski A., Antczak W. (2012), Kierunki wykorzystania dopłat bezpośrednich przez rodzinne gospodarstwa rolne położone w wybranych województwach. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, nr 4(26), s. 103–113.
- Satoła Ł., Wojewodzik T. (2011), Wykorzystanie kategorii dochodu rezydualnego w poszukiwaniu renty gruntowej. *Roczniki Naukowe SERIA*, t. XIII, z. 8, s. 249–257.
- Zegar J.S. 2012. Rola drobnych gospodarstw rolnych w procesie społecznie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, nr 1, s. 129–148.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 10.12.2013